

ГАРМОНІЯ ПРОПОРЦІОНУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ НАДГРОБКІВ ЛУК'ЯНІВСЬКОГО МЕМОРІАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА

При дослідженні морфології православних надгробків насамперед необхідно проаналізувати їх форми за візуальними ознаками, які безпосередньо залежать від таких об'єктивних характеристик, як величина, маса, геометрія обрисів, матеріал, з якого виготовлені основні елементи. Серед названих характеристик найбільш пріоритетними вважаються геометричні — саме вони формують головні естетичні властивості зовнішнього вигляду надгробного пам'ятника.

Як відомо, під поняттям геометрія надгробка розуміють співвідношення основних параметрів, розміри в усіх напрямках розвитку форми, кути між лінійними та площинними елементами, характер контурної лінії, формотворчі орієнтири. Та й самий процес об'ємно-просторового чи площинного формотворення неможливо відокремити від геометричного осмислення композиції [1]. Розуміючи, що будь-які рукотворні форми можуть бути неоднаковими за рівнем естетичності, привабливості, краси і, навпаки, являти собою хаотичне накопичення форм, без образної виразності, і навіть бути потворними. Тому варто акцентувати увагу на ступені гармонійного співвідношення окремих формотворчих елементів не тільки між собою, а й з природним оточенням та людиною.

Гармонія (від грецьк. *harmonia*) — це зв'язок, ясність, співрозмірність частин і цілого, злиття компонентів об'єкта в єдине органічне ціле. Закономірність явищ і процесів, що відбуваються в природі, упорядкування, якого намагаються досягти у своїй творчості митці, прагнення людини до всебічного розвитку — все це можна вважати чинниками появи у найдавніші часи поняття «гармонія». Широке використання цього терміна сьогодні у найрізноманітніших галузях людської діяльності свідчить про важливість законів, що визначають сутність гармонії.

Гармонізацію надзвичайно складного світу предметних форм дослідники відносять до розряду завдань соціальних, оскільки у кінцевому результаті проблема набуває морально-виховного значення, а її вирішення сприяє формуванню рівня культури суспільства. Доведено, що кращі зразки архітектури, промислового дизайну, декоративно-прикладного мистецтва завжди наділені властивостями та якостями високоорганізованої форми, а саме: вони є цілісними, їх елементи супідрядні поміж собою, урівноважені, єдині за характером, композиційною побудовою, співмасштабні, а також, як правило, є носіями певної образної інформації [1,2].

Не є виключенням і пам'ятники сакрального меморіального мистецтва — надгробки. Йдеться не про надмогильні знаки, більшість з яких являють собою звичайний православний хрест, інколи поставлений на плиту, зроблений невідомими народними майстрами. Мовиться про сакральні надгробки, естетична досконалість форми яких визначається передусім втіленням у ній стильових особливостей певного історичного відрізка часу, тенденцій формотворення, канонічних і національних традицій, професійної майстерності авторів та виконавців авторського задуму. Ці ж складові безпосередньо пов'язані з умілим використанням у процесі формотворення засобів і закономірностей композиції. Закони, за якими виникають складні та внутрішньо єдині форми як у природі, так і в проектній архітектурній чи дизайнерській практиці, називаються гармонійними закономірностями [2].

Від часів Київської Русі до сьогодення надмогильні пам'ятники у своєму розвитку набули великого розмаїття типів і форм. Еволюція відбувалася досить активно, як у часовому, так і в географічному просторі. Органічний зв'язок надмогильного пам'ятника з основними видами мистецтва — архітектурою, скульптурою, живописом, декоративно-художньою творчістю — зумовлював діяльну участь цього мистецького жанру в національно-культурному поступі [3]. Творці меморіальних пам'ятників, як правило, чітко орієнтувалися в особливостях культури свого часу й відтворювали її у своїх роботах. Ураховуючи творчий доробок попередників, вони відображали й нові соціально-мистецькі віяння. Це були професійно освічені люди, які володіли досконаліми на свій час знаннями, у тому числі і в галузі формотворення сакральних пам'ятників.

Для створення гармонійної композиції, як відомо, потрібно із множини закономірних зв'язків між окремими елементами та їх ознаками вибрати кілька найважливіших. В даному випадку це зв'язки, які мають назву засобів організації форми, та засобів її гармонізації, що посилюють емоційно-образну виразність. Іншими словами — «під засобами розуміють окремі випадки закономірних кількісних зв'язків між елементами та їх ознаками. З цього витікає, що, по-перше, використання того чи іншого художнього засобу не є обов'язковим у кожній композиції, по-друге, будь-який із засобів може охоплювати лише частину елементів композиції. Але найбільший інтерес являють такі зв'язки та їх ознаки, які є присутніми у будь-якій композиції, охоплюючи всі елементи. Ці зв'язки по суті є властивостями або принципами, що забезпечують органічну цілісність композиції» [1, с. 34].

Одним з найважливіших геометричних засобів створення гармонійного композиційного утворення є пропорція. У своєму дисертаційному дослідженні «Принципи пропорціонування в архітектурних типах громадських будівель і споруд України» О. Кордунян підкреслює: «Принципи гармонійного пропорціонування в архітектурі є ознакою розвитку людської цивілізації, мають універсальний, міжкультурний, загальнолюдський характер; вони були головною складовою творчого процесу архітектора, сприяли прийняттю якісних проектних рішень, формували творчий метод усіх відомих зодчих» [3, с. 8].

Отож, з урахуванням пріоритетності пропорціонування в системі засобів організації та гармонізації об'єктів усіх видів пластичних мистецтв, проаналізуємо окремі, вибрані за різними типологічними особливостями, православні надмогильні пам'ятники Київського некрополю на матеріалах Лук'янівського меморіального заповідника, які можна вважати типовими для сакрального мистецтва України періоду кінця XIX — початку XX століття.

На рис. 1 Наведено найбільш відомі, найчастіше вживані графічні пропорційні засоби, зокрема такі, як єгипетський трикутник (рис. 1; 1–2); розподіл прямокутника за відношенням сторін 1: на йому подібні (рис. 1; 3); схема геометричної побудови ряду коренів квадратних з натуральних чисел (рис. 1; 4); елементарних гармонійних відношень квадрата і рівнобічного трикутника (рис. 1; 5–6); шкали «золотого перерізу» (рис. 1; 7–8) та інших ірраціональних і цілочисельних схем супідрядності (рис. 1; 9–10).

Про засоби і властивості пропорціонування написано дуже багато і немає потреби наводити приклади застосування у практиці проектування формалізованого принципу естетизації творів архітектури і дизайну. Вивченням пропорцій, а також їх свідомим застосуванням у своїй творчості займалися практично всі видатні майстри архітектури та образотворчого мистецтва минулого, відповідно розвиваючи цю теорію.

Для аргументації припущення, що відомі, знакові надмогильні пам'ятники Лук'янівського кладовища було запроєктовано і побудовано професійними майстрами, проведемо геометричний аналіз їх побудови. Одним з таких найбільш значущих, є пам'ятник академікові живопису Миколі Пимоненку, який являє собою об'ємно-просторову композицію, що складається з кількох частин: горизонтальної плити, едикули та мармурової постаті ангела. До речі, ескіз композиції пам'ятника виконав І. Репін, який досконало володів відчуттям композиції, а виконаний був надгробок в майстернях київської фірми Де-Беккі. На рис. 2 наведено лінійне зображення ортогональної проекції головного вигляду пам'ятника, де його складові добре простежуються. Неважко помітити, що геометричним центром угруповання є права рука ангела.

Проведемо нескладні геометричні процедури, а саме: з визначеного нами геометричного центра опишемо коло радіусом R_1 , що дорівнює відстані від точки O до площини верхньої основи горизонтальної плити. Перетином лінії кола з вертикалями обрису пам'ятника отримуємо точки 1, 2, 3, 4, що визначають центральну частину ансамблю, висоту постаті ангела, порядок основного членування колон і завершення. Коло, проведене радіусом R_2 , означає точки 5–9, котрі можна назвати габаритними. Можна додатково провести через базові та габаритні точки кілька кіл відповідних радіусів, горизонтальні, вертикальні та діагональні лінії, які в загальній графічній схемі утворять своєрідну модульну сітку, що слугуватиме підтвердженням припущення про не випадковість визначення форми і положень інших деталей.

Надзвичайно елегантним за формою, строго виваженим за пластикою вважається надмогильний пам'ятник ще одному художнику-живописцю — Володимиру Орловському. Варто зауважити, що час зведення пам'ятників М. Пимоненку і В. Орловському практично збігається. Отож цілком логічно буде застосувати для аналізу форми пам'ятника В. Орловському принцип геометричної подібності, який випливає з пропорційної сітки, в основу котрої покладено закономірні геометричні фігури.

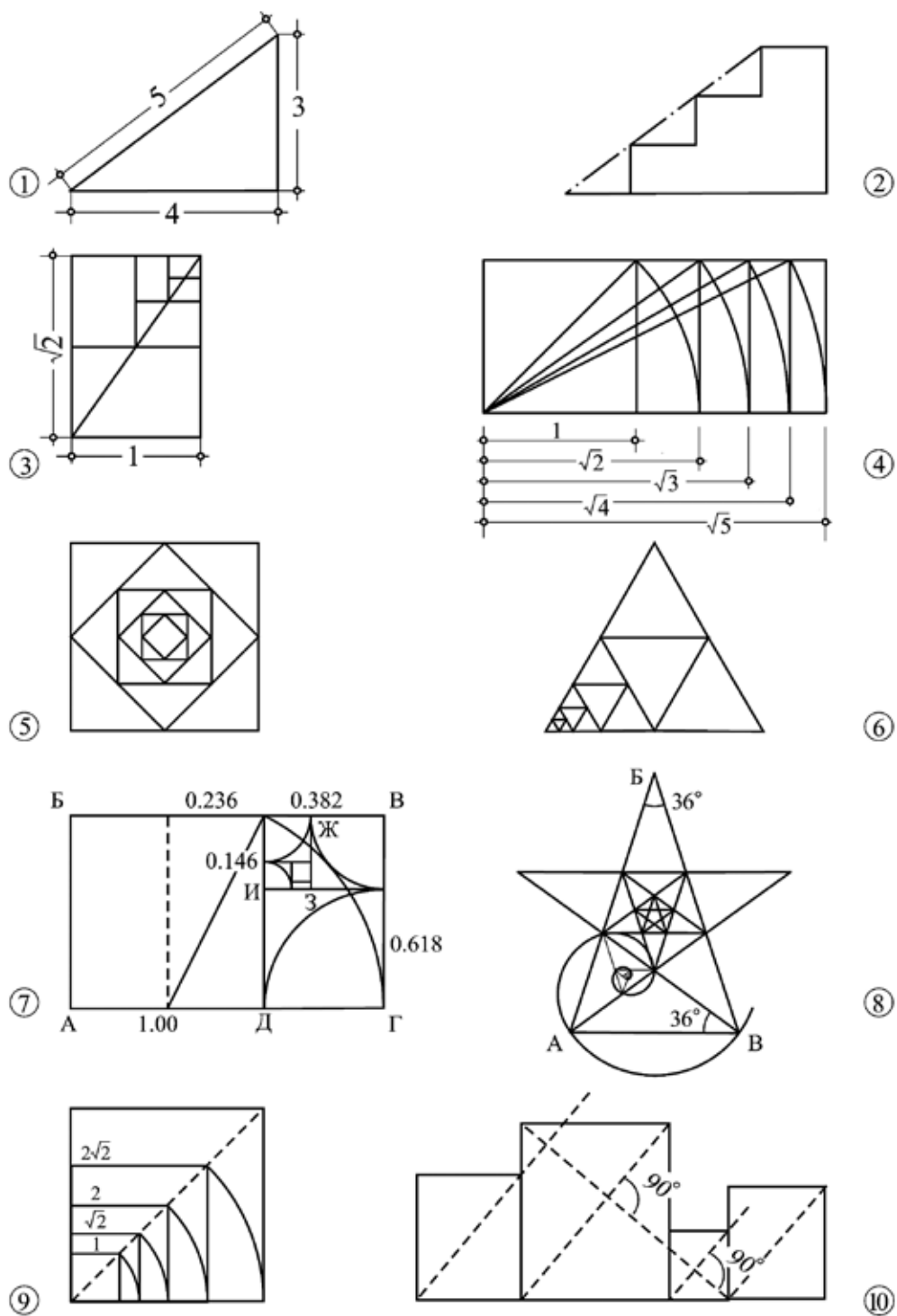

Рис 1. Найбільш відомі пропорційні системи гармонізації форми об'єктів архітектури і дизайну

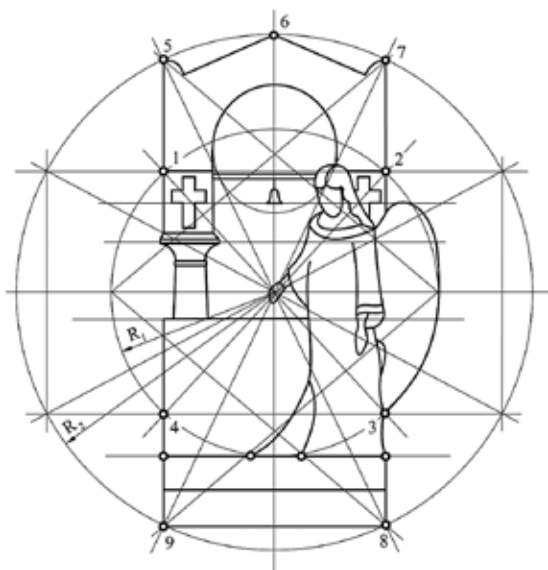

Рис. 2.

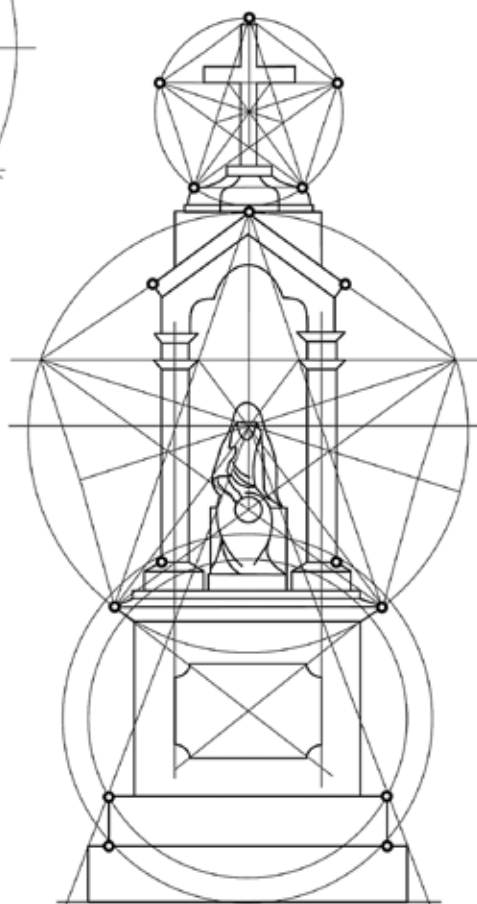

Рис. 3.

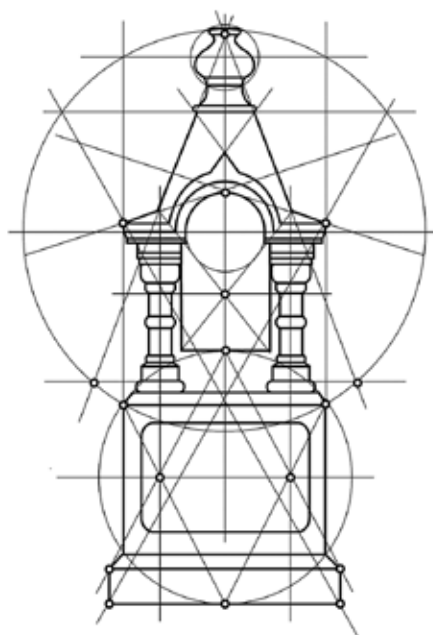

Рис. 4.

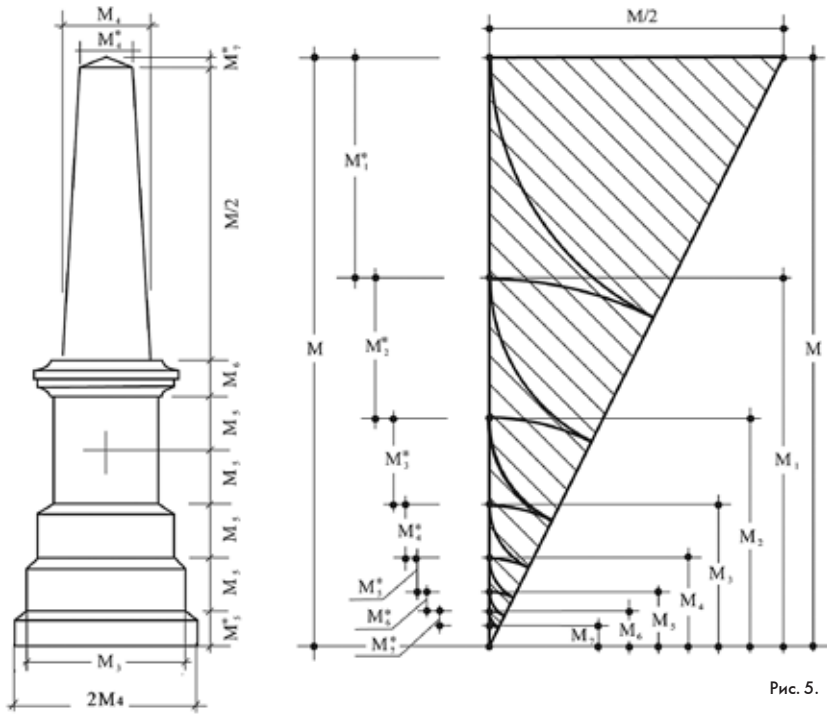

Рис. 5.

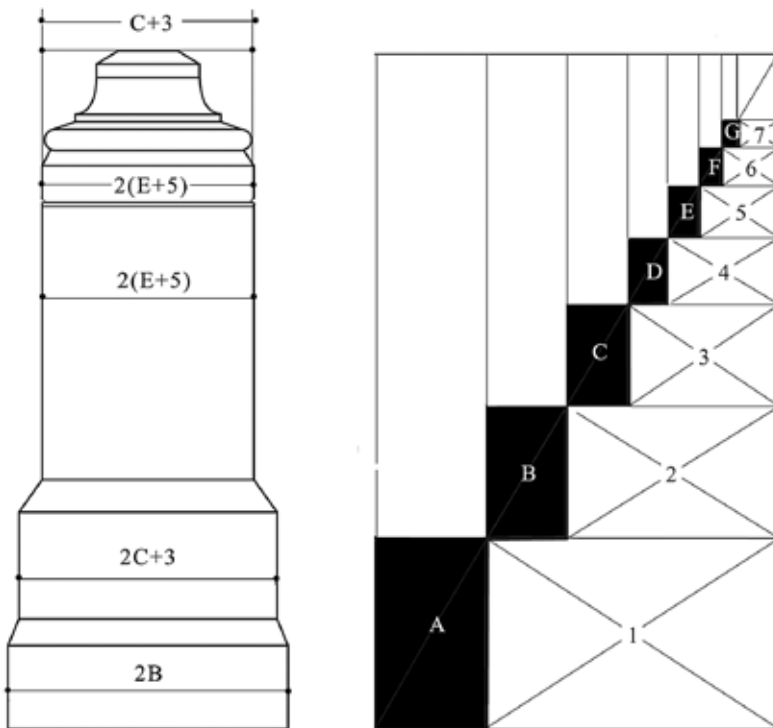

Рис. 6.

За виконаними обрисами пам'ятника лінійні орієнтири загалом підпорядковані горизонтальним і вертикальним напрямкам, крім фігурної арки та похилого скату своєрідного портика над скульптурою, які постають певним дисонансом щодо загальної схеми. Провівши лінійні формотворчі орієнтири через основні габаритні до змістовних вузлових точок, можна переконатися, що частина пропорцій побудована на співвідношеннях правильного п'ятикутника, який, зазвичай, безпосередньо пов'язаний з «золотим перерізом» (рис. 3).

Практика доводить, що свідомо чи підсвідомо, інтуїтивно чи за допомогою математичних розрахунків та геометричних побудов художник, створюючи композицію, оперує тими чи іншими співвідношеннями елементів композиції між собою і з цілим. Кожна проєктована форма, створена за такими правилами, набуває якостей гармонійної узгодженості, що й підтверджується пропорційною сіткою (рис. 3).

Зазначимо, що поєднання двох видів пропорційних співвідношень цілочисельних і геометричних — зустрічається досить часто. Навіть у знаменитому Парфеноні можемо спостерігати такі взаємозв'язки: його фасад без фронтона вписується у прямокутник зі сторонами 1:2, а по вертикалі основні елементи композиції пов'язані з пропорціями «золотого перерізу» [3]. Аналогічну процедуру проведемо, аналізуючи гармонійну супідрядність пам'ятника на могилі М. Рашевської (рис. 4).

Як видно з графічної схеми, всі його основні елементи своїми обрисами проєктуються на відповідні формотворчі лінійні орієнтири, а вузлові точки узгоджуються з пропорційною сіткою.

Серед надробків Лук'янівського кладовища найбільшу частку становлять вертикальні форми у вигляді колон, стел,obeliskів, пілонів [4, 5]. Як видається, більшість із можна назвати хрестоматійними щодо їхньої гармонійної пропорційності. Якщо композиція характеризується домінуванням одного з вимірів тривимірної форми, то при пропорціонуванні найбільш придатною щодо гармонізації частин і цілого є шкала «золотого перерізу» [3]. Як наукову аргументацію щодо цього наведемо графічну схему пропорційного аналізу вертикального стопноподібного надробка (рис. 5). Як бачимо, загальновідома методика гармонійного членування форми пам'ятника має тут своє підтвердження, з достатньою точністю збігаючись зі шкалою «золотого перерізу». Ще один приклад пропорціонування за допомогою співвідношень наведено на рис. 6. Тут вимірними одиницями постають прямокутники пропорційної шкали. Порівнюючи окремі складові частини цілісної форми надробку з прямокутниками шкали, маємо змогу переконатися у відповідному принципі пропорціонування під час його створення.

Отже, підводячи підсумок, можна сказати, що такі логічно мотивовані засоби формотворчого процесу, як пропорції лише тоді отримують дієву силу, забезпечують гармонійну виразність і композиційну цілісність проєктованих форм, коли архітектор чи дизайнер підходить до них, враховуючи не тільки функціональні, конструктивні особливості, а й стилеві та художньо-образні реалії.

1. Яковлев М. Композиція + геометрія. — К., 2007.
2. Григорян Е. А. Основы композиции в прикладной графике: Учеб.-метод. пособ. — Ер., 1986.
3. Кордунян О. П. Принципи пропорціонування в архітектурних типах громадських будівель і споруд України: Автореф. ... канд. архітектури. — Львів, 2009.
4. Проценко Л., Костенко Ю. Лук'янівське цивільне кладовище: Путівник. — К., 1998.
5. Проценко Л. А. Історія київського некрополя. — К., 1995.
6. Кульова В. Національний некрополь // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 66 (13 квіт.). — С. 8–9. — Лук'янівський цвинтар.

Анотація. У статті висвітлюються питання створення і композиційної гармонізації зовнішнього вигляду різних за типологією православних надробків Лук'янівського меморіального заповідника, де збереглося чимало об'єктів, які вважаються високохудожніми творами меморіальної культурної спадщини українського народу. З урахуванням пріоритетності пріоритетності пропорціонування в системі засобів композиції, проведено морфологічний аналіз надробкових пам'ятників, типових для сакрального мистецтва України періоду кінця XIX — початку XX століття.

Ключові слова: геометрія, гармонія, пропорція, форма, надробок, сакральне мистецтво, пам'ятник, засоби композиції, канон, типологія,

Аннотация. Статья посвящена вопросам создания и композиционной гармонизации внешнего вида различных по типологии православных надробков Лукьяновского мемориального заповедника, где сохранилось немало объектов, которые считаются жемчужинами мемориального культурного наследия украинского народа. С учетом приоритетности пропорционирования в системе средств композиции, проанализирована морфология формы надробковых памятников, типичных для сакрального искусства Украины периода конца XIX — начала XX веков.

Ключевые слова: геометрия, гармония, пропорция, форма, надгробие, сакральное искусство, памятник, средства композиции, канон, типология.